

Центар за историјска истраживања
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
ИЗАЗОВИ И ИСКУШЕЊА
КРОЗ ИСТОРИЈУ
ЗБОРНИК РАДОВА

УРЕДНИЦИ:
Светозар Бошков, Борис Стојковски,
Немања Девић и Предраг М. Вајагић

БАЧКА ПАЛАНКА – НОВИ САД, 2023

Издавачи:

Центар за историјска истраживања
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју
Српска православна Црквена општина Бачка Паланка
Институт за савремену историју Београд

За издавача:

Проф. др **Ивана Живанчевић Секеруш**
декан Филозофског факултета у Новом Саду
протонамесник **Новица Ракић**
архијерејски намесник бачкопаланачки
Проф. др **Предраг Ј. Марковић** научни саветник
директор Института за савремену историју

Уредници:

Проф. др **Светозар Бошков**, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Проф. др **Борис Стојковски**, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др **Немања Девих** научни сарадник, Институт за савремену историју
др **Предраг М. Вајагић**, научни сарадник, Друштво насљавника историје Бачка Паланка

Рецензенти:

др **Бојан Димитријевић** научни саветник, Институт за савремену историју; проф. др **Дејан Антић**, Филозофски факултет, Ниш, Департаман за историју; др **Милан Гулић** научни саветник, Институт за савремену историју; др **Милош Ивановић** виши научни сарадник, Историјски институт, Београд; др **Александар М. Савић** асистент, Филозофски факултет, Београд, Одељење за историју; др **Радован Пилиповић**, Архив Српске Православне Цркве, Београд.

Превод резимеа на енглески: др **Јасна Капелан**; *Лектор:* **Татјана Пивнички Дринић** и протонамесник **Игор Игњатов**; *Службена каталоизација:* **Сава Живановић**; *Компјутерска обрада и њером:* Проф. др **Светозар Бошков**; *Штампа:* Сајнос, Нови Сад; *Тираж:* 300 комада.

Информације о публикацији: Српска Православна Црква изазови и искушења кроз историју, Српска православна Црквена општина Бачка Паланка; Центар за историјска истраживања, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју; Институт за савремену историју Београд; ISBN: 978-86-918905-8-2; ISBN 978-86-6065-815-1; ISBN 978-86-7403-285-5.

Ако имате питања у вези са достављањем зборника, посетите почетну страницу издавача <http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka#digitalna-biblioteka>. Контакт за сва питања око објављивања, дистрибуције и ауторских права, можете добити на следећим адресама издавача: Филозофски факултет у Новом Саду, др Зорана Бинђића 2, 21000 Нови Сад, телефон: +381214853860; e-mail: cii@ff.uns.ac.rs, Српска православна Црквена општина Бачка Паланка, Доситејева 1, телефон +381216045940; e-mail: arhnambralancka@gmail.com и Институт за савремену историју, Београд, Трг Николе Пашића 11, 11000 Београд, телефон: +381113398806; e-mail: office@isi.ac.rs.

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ.

Ниједан део ове публикације не може се прештамповати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења издавача, као носиоца ауторског права.

ИСТОРИЈСКИ ХОД БОГОСЛУЖБЕНОГ ЈЕЗИКА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ*

Сажетак: Намера је да се у овом раду представи историјски ход богослужбеног језика Српске Православне Цркве. Старословенски језик – први црквени језик Словена, самим тим и Срба – одржао се у богослужбеној традицији Српске Православне Цркве од почетака словенског богослужења све до данас. У том дугом временском распону тај језик пролазио је само кроз редакцијско прилагођавање гласовном систему српског језика.

Кључне речи: Српска Православна Црква, старословенски језик, српкословенски језик, црквенословенски језик, српски језик, богослужење.

Језик је Божји дар човеку, а самим тим и народу као саборној личности, односно органски сједињеној и духовно хомогеној целини. Обично се, говорећи о делу Свете солунске браће, на прво место ставља стварање словенског писма и језика, али би требало ово посматрати дубље, према значају који је чин описмењавања Словена имао. Према казивању Житија Ђириловог, великоморавски кнез Растислав упутио је посланство византијском цару Михаилу III са, како читамо у Житију Ђириловом, следећом поруком: „Наши су се људи одрекли паганства и придржавају се хришћанског закона, али ми немамо таквога учитеља који би нам на нашем језику праву хришћанску веру објаснио да би и друге земље видећи то нас следиле. За то пошаљи нам, господару, таквог епископа и учитеља. Јер од вас полазе увек на све стране добри закони”.¹ Овако срочен позив у темељу као да има поимање да је у литургијском животу неопходно тежити остваривању што тешње повезаности између речи и свести, јер је разумевање садржаја и смисла свештенодејства предуслов целовитог развоја духовног живота верника, истовремено се указује и на органско јединство и прожимање између народа и језика којим тај народ говори. Исход словенског писма и књижевног језика, како сведоче напред наведене речи моравског кнеза, јесте у потреби преношења речи Јеванђеља и изграђивања сопственог идентитета.

Ширење хришћанства у пределима који су касније улазили у састав средњовековне српске државе мало је познато. Црквене организације створене у

* Овај рад је настао у оквиру пројекта Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива Православног богословског факултета Универзитета у Београду и уз подршку Министарства науке Републике Србије (евиденциони бр. 179078)

¹ Непознати писац 1964: 100.

периоду каснога Римског царства уништене су за време аварско–словенских напада и насељавања Словена. Досељени Словени, а међу њима и словенски народ познат под именом Срби, били су пагани и представљали су погодно тле за мисионарску делатност из суседних хришћанских земаља, пре свега Византијског царства.

Оскудни и једини извор за познавање Срба од доласка на Балканско полуострво до средине X века јесте *Спис о народима* византијског цара Константина Порфирогенита (913–959), настао између 948. и 952. године.² Константин говори да је цар Ираклије (610–641) покрстио Србе који су се населили на земљи коју су добили од цара. Ово се може сматрати првим таласом покрштавања Срба. Порфирогенит сведочи да је и цар Василије I (867–886) улагао напоре да се покрсте некрштени.³ Код Срба су тада на власти била три брата: Мутимир, Стројимир и Гојник.⁴ Прва хришћанска имена *Стефан* (Мутимиров син) и *Пећар* (Гојников син), имена светих, сведоче о једном таласу христјанизације Срба у то доба. То би био други, неупоредиво значајнији, талас христјанизације Срба.⁵

У том периоду Рим је дозволио словенско богослужење у Панонској архиепископији, а везивање Мутимирове државе за Панонску архиепископију – папа Јован VIII упутио је 873. писмо српском кнезу Мутимиру којим га позива да своју кнежевину врати под јурисдикцију панонског архиепископа Методија – значило би и почетак словенског богослужења код Срба. Нажалост, поузданих података о овоме немамо. После протеривања ученика Ђирила и Методија и њиховог одласка у Бугарску, започиње организација словенске Цркве у Бугарској. Ту се стварају два важна центра, охридски и преславски. У Македонији Климент Охридски, као велички епископ (од 893), организује словенску Цркву с богослужењем на старословенском језику. Охридска област, у којој се неговала глагољска писменост, била је, неспорно, важно извориште словенског богослужења код Срба. Охрид је дуго времена био важан центар ширења словенске писмености, а цар Самуило је основао патријаршију у Охриду.⁶

Источни српски крајеви већ од раног средњег века били су окренути византијском духовном утицају.⁷ Духовни утицај Византије на Србију нису прекидали ни међусобни ратови. На југозападној и западној страни стање је другачије. Византијска војноадминистративна јединица звана тема Далмација није ушла у круг јачег деловања византијске цивилизације. Разлог овој појави треба тражити у црквеној повезаности далматинских крајева са Римом. Срби су долазили у непосредни додир са хришћанским романским становништвом ових крајева.⁸

² У овоме спису, Порфирогенит је, од укупно 53 поглавља, кнежевинама Јужних Словена и Далмацији посветио 8 поглавља (29–36), од којих се поглавља 29–32 сматрају најважнијим изворима за познавање ране историје Срба и Хрвата. Текст тзв. Словенских поглавља Порфирогенитова дела, са коментаром, вид. Живковић 2013; Комагина 2021.

³ Ђирковић 1981: 150–151.

⁴ Живковић 2006: 21–29.

⁵ Опширније о христјанизацији Срба, са прегледом старије литературе, вид. Антоновић 2013: 565–581; Комагина 2014: 261–285.

⁶ Комагина 2016: 91–123,

⁷ Калић 1979: 27–53.

⁸ Ђирковић 1969: 36.

Осврт на духовне и културне оквире Бугарске крајем IX и првих деценија X века не може се изоставити. Успон бугарске државе и процват просвете у време кнеза Бориса Михаила и нарочито цара Симеона утицали су и на српске земље. Бугари су примили хришћанство две деценије пре Срба. Кнез Борис крштен је 864. године у престоници Плиски и добио је хришћанско име Михаил. За време кнеза и цара Симеона (893–927) Бугарска постаје снажна држава, а богослужбени језик и језик администрације био је словенски. Српско-бугарска политичка, културна и духовна сарадња започета у њихово време наставила се у време владавине Симеоновог сина Петра (927–969). Када је византијски цар 971. године освојио источну и североисточну Бугарску, политички и духовни живот настављен је на југозападу Балканског полуострва у Самуиловом царству.

Јужне и југоисточне границе тек покрштене Србије нису могле да буду чврсте, јер су се Срби налазили на тлу Византије. Византија је те области схватала као своје, па, према томе, ни Србија за њу није имала границе своје државе. За време цара Симеона Бугари су често залазили у српске земље и није било могућности да се успоставе границе српске земље.⁹ Између Србије и Византије или Бугарске може се говорити само о граничном појасу који се могао померати. Иако у честим ратовима, Србија и Бугарска су на духовном пољу сарађивале. Ратни сукоби нису спречавали продор словенске писмености из Бугарске.¹⁰

Византија је почетком XI века постигла велике успехе на војном плану и померила своје границе до Дунава и до Срема. Цар Василије II (976–1025) срушио је Самуилово царство и установио аутокефалну архиепископију са центром у Охриду као црквену организацију освојених области. Падом Самуиловог царства и оснивањем Охридске архиепископије велика прострaнства у унутрашњости Балканског полуострва остала су под влашћу Византије у периоду 1018–1180. године. Под Охридском архиепископијом било је седам епископија које ће касније улазити у састав Српске архиепископије, а међу њима и епископија Раса, која ће постати језгро за будући настанак самосталне Српске Цркве. Територије западно од Раса и у залеђу јадранске обале остале су и даље под латинским градским центрима.

За време Симеоновог, Петровог и Самуиловог царства у српским земљама су бивали све повољнији услови за јачање и развој Цркве са словенским богослужењем. Стање се није изменило ни у време Охридске архиепископије. Седам епископија Охридске архиепископије било је успостављено на простору који ће касније улазити у састав самосталне Српске архиепископије Светога Саве. Епископије се могу установити само тамо где већ постоји црквени живот. Свака епископија је имала затечен постојећи број храмова, а тај број се временом повећавао. Плодови бугарске словенске просвете и духовног напретка пренесени у Србију могли су да се развијају у непосредном сусрету са византијском цивилизацијом. Срби су, дакле, могли примити словенско богослужење на првом словенском књижевном језику – старословенском – у току X или почетком XI века јер су се у то време налазили,

⁹ Комагина 2015: 31–42.

¹⁰ О српско-бугарским политичким и духовно-културним везама, са прегледом старије литературе, вид.: Трифуновић 2001: 82–95.

повремено, у саставу државе поменутих бугарских владара. Споменици као што су Темнишки натпис (X или XI век) и Маријино Јеванђеље (најкасније почетак XI века) својом наменом и граfiјско-правописним карактеристикама везани су за простор српских земаља. Они симболично и материјално указују на два јака струјања овог простора – глагољско и ћириљско. Најстарији познати српски споменици из 12. века, као што су Гршковићев и Михановићев одломак, само су касна слика завршавања и укрштања тих струјања.¹¹

Тежиште делатности Охридске архиепископије било је на чисто словенском подручју, које је сада дефинитивно дошло ван домашаја Римске Цркве. Балканско полуострво се нашло под таласом хеленизације. Црква је била грчке основе а становништво је углавном било словенско. То је утицало на уобличавање богослужења са грчком основом и деловима на словенском језику. У црквама и манастирима служили су, свакако, свештенослужитељи пореклом Словени. Богослужење у храмовима је могло да тече наизменично на грчком и словенском језику. Непосредних вести о напоредности грчког и словенског богослужења, нажалост, нема. Стварно стање могло би се претпоставити посредно.¹²

Заједнички живот српских и грчких свештеника и монаха оставио је трага у живопису храмова у којима се служило (Трифунувић 2001: 128).¹³ На фрескопису у сихастирији Светог Петра Коришког, који је настао у XII веку, у ореолима исписани су и грчки и српски натписи. Српско рукописно наслеђе више него фрескопис сведочи о стварности суживота грчког и словенског богослужења.¹⁴ На минијатурама са представама апостола Петра и Павла у грчком Апостолу из X или XI века (Народна библиотека у Атини Рс 149) мешају се грчки и словенски натписи на ореолима и свитку.¹⁵ У Бодлејанској библиотеци у Оксфорду у Служабнику на грчком језику на доњим белинама налазе се возгласи исписани на српкословенском. Један српски Молитвеник са Литургијом Светог Јована Златоуста, сада у Ватиканској библиотеци (Рс 10), у склопу основног српкословенског текста има на три места кратке молитве на грчком – грчки текст исписан је ћириљским писмом.

Све ово говори да је почев од X века у српским крајевима засигурно постојало словенско богослужење на првом словенском књижевном језику – старословенском.

У XII веку центар политичког живота Срба премештен је у Рашку. Када су се рашке и приморске области у време српског великог жупана Стефана Немање (1168–1196) нашле окупљене у јединственој држави и коначно ослобођене од византијске власти, та држава се ослањала на двојну црквену традицију, јер је обухватала подручја и Источне и Западне Цркве. У време Стефана Немање и његовог сина Стефана Првовенчаног (1196–1227) српска држава и Српска Црква коначно су се везале за источну православну црквену традицију. Српска држава је 1217. године уздигнута на

¹¹ Вид. Пириватрић 2014: 107–113, са старијом литературом.

¹² Пириватрић 2014: 116–119.

¹³ Трифунувић 2001: 128.

¹⁴ *Ibid.* 132–135.

¹⁵ Станчев, Джурова 1981: 33–75.

степен краљевине а 1219. основана је аутокефална архиепископија у Србији,¹⁶ на челу са Савом Немањићем – Светим Савом.

Старословенске књиге су се из охридских крајева кретале према северу, у друге српске крајеве.¹⁷ У српским земљама током X и XI века усталио се поредак гласова српских говора. Словенски језик који су примили са словенским богослужењем, а који је био кирилородијевски, старословенски језик, Срби су могли изговарати једино у духу свога народног, говорног језика. Ако је *differentia specifica* редакцијског језика фонолошки систем,¹⁸ настао прилагођавањем систему говорног – српског језика, онда треба претпоставити да је са променама у систему српског долазило паралелно и до промена у изговору наслеђеног старословенског система, или, другим речима, да је на српском говорном подручју богослужбена књига читана на „српски” начин већ у овом периоду. У нашој филолошкој науци је констатовано да су главне одлике вокалског система најранијег периода српкословенског језика српски рефлeksi назала, стапање два полугласника у један реда *a*, губљење дистинкције по палаталности између вокалног *p* и *l*, српска фонолошка вредност *jaīa*, док је у консонантском систему то губљење умекшаности *ч, ж, ш, шћ, жд, њ, р, с*, као и промена старог *gz* у *з*.¹⁹ Тако је на српском говорном подручју почело посрбљивање најстаријег црквеног језика Словена, односно тако је почела да се ствара српска редакција²⁰ црквеног и књижевног језика или српска редакција старословенског језика, такозвани српкословенски језик.²¹ Наиме, на фонолошком плану постојале су тада разлике између српског народног језика, с једне, и старословенског језика на коме су Срби примили словенско богослужење, с друге стране. Како се из богослужбених књига гласно читало или појало, старословенски језик код Срба се мењао тако што су у језику богослужбених текстова почеле да се устаљују одговарајуће фонеме из српског језика, које нису биле заступљене у ранијем језику ових текстова. Тако се овај црквени, а касније и књижевни језик, у српској језичкој средини почео изговарати на српски начин. То је омогућено тиме што је од самих почетака писменост код Словена карактерисала диглосија. Диглосија је употреба двају функционално разграничених језика у истој друштвено-језичкој заједници. Књижевни језик, у случају код Срба српкословенски језик, био је одлика *вишег стила*, којим су писана дела везана за сферу сакралног (нпр. химнографија, хагиографија), док је народни језик био одлика *нижег стила*, којим су писана дела везана за сферу профаног (пословни текстови, световно-правни документи, повеље, законици, који нису преводног карактера, односно они који су настали у српској средини). Према томе, подела на *виши* и *нижи стил* није била вредносна категорија већ је била условљена аспектом употребе. Употреба двају језика условљена је превасходно жанром, при чему се у жанровима црквеног карактера

¹⁶ Јанковић 1979: 73–84.

¹⁷ Богдановић 1981: 216.

¹⁸ Младеновић 1977: 1–2.

¹⁹ Грковић-Мејдор 2011: 47–48.

²⁰ Редакција је прилагођавање старословенског језика говору краја из кога потиче писар или преписивач првобитног текста.

²¹ Младеновић 1977: 1–21.

јавља искључиво српскословенски језик, док се у нецрквеним жанровима јављају и српскословенски језик и народни језик у зависности од тематике и садржаја, те се тако у истом делу могу јавити оба језика. У српској средњовековној писмености осим српскословенског језика и народног језика постојао је и *средњи стил*, који у ствари представља *нижи стил* српскословенског језика, коришћен у нелитургијским и световним текстовима, што га је, у одређеном смислу, чинило отвореним за иновације.²²

Српскословенски језик био је језик црквеног богослужења код Срба, језик на коме су Срби писали, читали и певали у цркви; то није био говорни језик. Српскословенским језиком писане су богослужбене књиге, дела богословског садржаја и други књижевни, небогослужбени, текстови. Уобличена крајем X или почетком XI века, на граничном простору јужне Србије и северно од Скопља, српска редакција црквеног језика постала је средство писања изворних дела српске писмености уопште.²³

Овај српски црквени и књижевни језик био је у употреби код Срба веома дуго: од примања словенског богослужења и почетака српске писмености, па све до средине XVIII века. После велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, 1690. године, и преласком у крајеве северно од Саве и Дунава, српски народ, изложен верском и језичком притиску католичке Хабзбуршке монархије, духовно се окреће Русији и обраћа јој се за помоћ. Резултат те српско-руске културне оријентације јесте отварање словенске школе у Сремским Карловцима 1726. године,²⁴ чиме је у српској говорној средини започето учење и усвајање рускословенског језика. Настојањем митрополита Вићентија Јовановића, крајем 30-их година XVIII века цркве и манастири Београдско-карловачке митрополије били су снабдевени руским богослужбеним књигама. Тако је рускословенски језик, као каснија руска редакција старословенског,²⁵ тада почео да постаје богослужбени језик Српске Православне Цркве.

Са лингвистичког становишта, прелажење на нови тип црквеног и књижевног језика – са српскословенског (српска редакција старословенског) на рускословенски (руска редакција старословенског) – за Србе није било нека посебна тешкоћа. Међусобне сличности и истоветности руског црквеног и српског црквеног језика првих деценија XVIII века биле су велике: оба ова језика била су, заправо, варијетети једног истог, старословенског језика, првог словенског црквеног и књижевног језика. Стога, како се у науци истиче, замена српскословенског језика рускословенским у Срба није примана „као замена једног језика другим, већ само као примање друге варијанте једног истог језика који је имао ширу распрострањеност употребе и који је водио ка уједињењу са свом осталом културном сфером *Slaviae Orthodoxae*“.²⁶ Сличности између ових двају црквених језика везаних за једну основу нису биле мале, нарочито у морфологији,

²² Грковић-Мејџор 2007: 443–459.

²³ О простору и времену формирања српске редакције старословенског језика, са литературом о тој проблематици, вид. Трифуновић 1995: 102–110.

²⁴ Младеновић 2005: 77–79.

²⁵ У питању је варијетет који је настао уношењем црта руског народног језика у старословенски.

²⁶ Младеновић 1980: 211.

синтакси и лексици. Разлике које су међу њима постојале јесу редакцијског карактера а оне се углавном тичу фонологије, графије и правописа. Усвајање рускословенског језика у српској говорној средини пратила је извесна конфронтација тога језика како са српским тако и са рускословенским језиком, тј. како с народним тако и са књижевним. Под утицајем ових двају језика, рускословенски се на српском говорном подручју изменио, пре свега, на пољу фонетске реализације.²⁷ У свом штампаном виду рускословенски језик остао је ван домаћаја србизације, тј. у богослужбеним књигама тај језик је дат у складу с одговарајућим графијским, ортографским и језичким нормама. Србизирање је захватило рускословенски језик у читању и певању.²⁸ Тако је настала српска верзија, или, по речима П. Ђорђевића, српска редакција рускословенског језика: „Назив 'рускословенски' може да се с правом односи само на језик у црквеним, богослужбеним књигама, на 'мртво слово'. Али чим се на њему људи Богу моле, онда он природно престаје да буде само мртав језик. Иако он данас нема особине живог књижевног или разговорног језика у пуном смислу, он ипак тиме што се изговара (чита или поје) има своју живу фонетику, која дакако није идентична са фонологијом данашњег нашег језика... Сви такви изговори имају заједничку српску основицу, фонетску базу. Постоји, дакле, просечни изговор као специјално наш или српска редакција рускословенског језика. Јасно је, према томе, да код нас постоји разлика између црквеног језика у књигама и ван књига, у њиховом читању”.²⁹ Српски изговор богослужбених текстова донекле је утврђен према моделима рускословенског, који је и после треће деценије XVIII века имао одређени утицај на језик Српске Цркве и књижевности. Тако су се у изговору рускословенског језика у српској говорној средини сложиле особине из више језика: руског, рускословенског и српског језика. Стога се може рећи да се под термином „црквенословенски језик” на српском подручју подразумева рускословенски језик са српским изговором.³⁰

У поствуковском раздобљу развило се питање избора богослужбеног језика Српске Православне Цркве.³¹ Предлагане су три могућности: рускословенски, рускословенски и српски народни језик. Највиши органи Српске Православне Цркве нису били за потпуно одбацивање традиционалног богослужбеног језика – рускословенског односно црквенословенског. Реферат митрополита загребачког др Дамаскина (Грданичког) Светом Архијерејском Синоду и Сабору из 1963. године³² био је основ за одлуку Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве из 1964. године којом је допуштено увођење извесног броја молитава на српском језику у богослужење. У данашњој пракси богослужење се одвија како на црквенословенском, тако и на српском језику тако да се у неким црквама уз црквенословенски текст појања

²⁷ Вид. у новијим радовима који су везани за ову проблематику, Ранковић 2006: 299–305.

²⁸ Ранковић 2011: 330–336.

²⁹ Ђорђевић 1931: 236.

³⁰ Ранковић 2006: 305.

³¹ Кончаревић 1997: 197–211.

³² Грданички 1963: 259–264.

изговара на народном језику текст молитава, негде се цела служба одвија на црквенословенском, негде пак само извесне молитве прозвуче на савременом српском језику, а каткад се може зачути и појање преведених црквених песама.

Литература:

- Антоновић, М. „Евангелизација Србије у средњем веку до Св. Саве”, у: Д. Бојовић (ур.), *Свети цар Константин и хришћанство*. Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта 31. мај – 2. јун 2013. Том 1, Ниш: Филозофски факултет, 2013, 565–581.
- Богдановић, Д. „Почеци српске књижевности”, у: С. Ђирковић (ур.), *Историја српског народа*, књ. прва, Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 212–229.
- Грданички, Д. „О употреби српског језика у нашем богослужењу”, *Гласник СПЦ*, 7, 1963, 259–264.
- Грковић-Мејдор, Ј. „Диглосија у старосрпској писмености”, у: *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 443–459.
- _____. „О формирању српске редакције старословенског језика”, у: *Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија*, Беране: Епископија Будимљанско-никшићка: Полимски музеј Беране; Београд: Филозофски факултет, Институт за историју уметности: ЈП Службени гласник: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011, 43–51.
- Ђорђевић, П. „Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика”, *Богословље*, VI/3, 1931, 236–245.
- Живковић, Т. *De Conversione Croatorum et Serborum. Изјубљени извор Константина Порфиријенија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2013.
- _____. *Порџреји српских владара (IX–XI век)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Јанковић, М. „Епископије Српске цркве 1220. године”, у: В. Ђурић (ур.), *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Београд: САНУ 1979, 73–84.
- Калић, Ј. „Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године”, у: В. Ђурић (ур.), *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Београд: САНУ, 1979, 27–53.
- Коматина, И. *Држава и црква у српским земљама од X до XIII века*, Београд: Историјски институт, 2016.
- Коматина, П. „О бугарско-српској граници у IX и X веку”, *Зборник радова Византолошког института*, LII, 2015, 31–42.
- _____. *Константин Порфиријенија и рана историја Јужних Словена*, Београд: Византолошки институт САНУ, 2021.
- _____. *Црквена икономика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд: Византолошки институт САНУ, 2014.
- Кончаревић, К. „Расправе о богослужбеном језику у Срба (1868–1969)”, *Српски језик*, II/1–2, 1997, 197–211.
- Младеновић, А. „Београдски митрополит Мојсије Петровић (1713–1730) и почетак стварања српског књижевног језика новијег времена”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, 2005, 77–84.
- _____. „Напомене о српскословенском језику”, *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XX/2, 1977, 1–21.
- _____. „Нови радови Н. И. Толстоја из историје књижевног језика у Срба”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, 1980, 209–229.
- Непознати писац, „Житије Ђирилово”, у: Ђ. Трифуновић (прир.), *Ђирило и Методије*, Београд: Српска књижевна задруга, 1964, 43–119.

- Пириватрић, С. „Бирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године”, у: *Свети Кирило и Методије и словенско њисано наслеђе 863–2013*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 103–124.
- Ранковић, З. „Напомене о црквенословенском језику у Срба”, *Црквене студије*, III/3, 2006, 299–305.
- _____. „Црквенословенска ортоепска норма у нотним зборницима српског црквеног појања”, у: Б. Шијаковић (прир.), *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 10, Београд: Православни богословски факултет, 2011, 330–336.
- Станчев, К. Джурова, А. „Археографски белешки от Националната библиотека в Атина”, *Старобългарска литература*, 9, 1981, 33–75.
- Трифунковић, Ђ. *Ка њочецима српске њисмености*, Београд: Откровење, 2001.
- _____. *Сџара српска књижевности: основе*, Београд: Филип Вишњић, 1995.
- Ђирковић, С. „Образовање српске државе”, у: С. Ђирковић (ур.), *Историја српског народа*, књ. прва, Београд 1981, 141–155.
- _____. „Православна црква у средњовековној српској држави”, у: *Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, 1969, 35–51.

ZORAN RANKOVIĆ
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology

**THE HISTORICAL COURSE OF THE LITURGICAL LANGUAGE
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH**

Summary

The intention of this paper is to present the historical course of the liturgical language of the Serbian Orthodox Church. Serbs received Slavic worship in the first literary language – Old Slavonic – during the 10th or early 11th century. Serbs could only pronounce the Slavic language they received with Slavic worship in the spirit of their national language. That was the beginning of the Serbianization of the oldest language of the church of the Slavs in the Serbian-speaking area, i.e. the Serbian recension of the language of the church, the so-called Serbo-Slavonic language, began to be created. This Serbian ecclesiastical and literary language was in use by Serbs until the middle of the 18th century. After the great migration of Serbs under Arsenij III Carnojevic in 1690 and the move to the regions in the north of the Sava and the Danube, there was Serbian-Russian cultural cooperation and there was the opening of a Slavic school in Sremski Karlovci in 1726, and the Serbian-speaking environment acquired Russo-Slavonic language. In the Serbian language environment, the Russo-Slavonic language had been adapted to the Serbian language to a certain extent. In that way, the Serbian redaction of the Russo-Slavonic language, known to Serbs as the Church Slavonic Language, was created. In today's practice, worship occurs both in Church Slavonic and in Serbian.

Keywords: Serbian Orthodox Church, Old Slavonic Language, Serbian-Slavonic language, Church Slavonic language, Serbian Language, ecclesiastical worship.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

271.222(497.11)

НАУЧНИ скуп "Српска Православна Црква: изазови и искушења кроз историју" (3 ; 2022 ; Бачка Паланка)

Зборник радова / III Научни скуп "Српска Православна Црква: изазови и искушења кроз историју", 22-23. октобар 2022. Бачка Паланка ; уредници Светозар Бошков ... [и др]. - Нови Сад : Филозофски факултет ; Бачка Паланка : Српска православна Црквена општина ; Београд : Институт за савремену историју, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 452 стр. ; 25 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-918905-8-2 (СПЦО)

ISBN 978-86-6065-815-1 (ФФ)

ISBN 978-86-7403-285-5 (ИЗСИ)

1. Бошков, Светозар, 1973- [уредник] 2. Стојковски, Борис [уредник] 3. Девећ, Немања, 1989- [уредник] 4. Вајагић, Предраг М. [уредник]
а) Српска православна црква

COBISS.SR-ID 132261385
